

ERNST CASSIRER

FILOZOFIA FORM
SYMBOLICZNYCH

CZEŚĆ DRUGA

MYŚLENIE MITYCZNE

Przekład, wstęp i opracowanie

ANDRZEJ KARALUS I PRZEMYSŁAW PARSZUTOWICZ

Kęty 2020

WYDAWNICTWO
MAREK DEREWIECKI

Tytuł oryginału:

Philosophie der Symbolischen Formen. Zweiter Teil: Das mythische Denken (1925)

© 2020 for the Polish translation by Andrzej Karalus and Przemysław Parszutowicz

© 2020 for the Polish edition by Wydawnictwo Marek Derewiecki

Wydanie pierwsze

Recenzenci: dr hab. Danilo Facca, dr hab. Andrzej Lisak

Przeład, wstęp i opracowanie: Andrzej Karalus i Przemysław Parszutowicz

Redakcja: Ralf Becker, Andrzej Karalus i Przemysław Parszutowicz

Korekta: Łukasz Front

Projekt okładki i skład tekstu: PA

Druk i oprawa: Drukarnia Wielkopolska sp. z o.o.

ul. Dziewińska 41,

60-178 Poznań

Publikacja przygotowana w ramach projektu badawczego nr UMO-2015/18/M/HS1/00380, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki

Publikacja przygotowana przy wsparciu Fundacji Lanckorońskich

ISBN 978-83-66315-46-4

WYDAWNICTWO MAREK DEREWIECKI

ul. Szkotnia 29a, 32-650 Kęty

tel./fax (33) 8454149, 603931607

e-mail: wydawnictwo@derewiecki.pl

Księgarnia: www.derewiecki.pl

Dystrybucja: tel. 502637305

SPIS TREŚCI

Andrzej Karalus, Przemysław Parszutowicz – Koncepcja „myślenia mitycznego” Ernsta Cassirera	5
--	---

FILOZOFIA FORM SYMBOLICZNYCH. CZĘŚĆ DRUGA. MYŚLENIE MITYCZNE

Przedmowa	23
Wprowadzenie. Zagadnienie „filozofii mitologii”	30
1	30
2	48
Część pierwsza. Mit jako forma myślenia	61
Rozdział I. Charakter i podstawowy kierunek mitycznej świadości przedmiotu	63
Rozdział II. Kategorie myślenia mitycznego	99
Część druga. Mit jako forma naoczności. Struktura i organizacja świata czasoprzestrzennego w świadomości mitycznej	111
Rozdział I. Podstawowa opozycja	113
Rozdział II. Zarys teorii formy mitu. Przestrzeń, czas i liczba	124
1. [Struktura przestrzeni w świadomości mitycznej]	124
2. [Przestrzeń i światło. Problem „orientacji”]	136
3. [Mityczne pojęcie czasu]	148
4. [Formowanie się czasu w świadomości mitycznej i religijnej]	164
5. [Liczba mityczna oraz system „świętych liczb”]	190

Część trzecia. Mit jako forma życia. Odkrycie i określenie rzeczywistości subiektywnej w świadomości mitycznej	205
Rozdział I. Ja i dusza	207
Rozdział II. Rozwój poczucia samego siebie z mitycznego poczucia jedności i życia ...	230
1. [Wspólnota istot żyjących i mityczne formy klasyfikacji. Totemizm]	230
2. [Pojęcie osobowości oraz bogowie osobowi. Fazy mitycznego pojęcia Ja]	259
Rozdział III. Kult i ofiara	281
Część czwarta. Dialektyka świadomości mitycznej	297
Indeks osób	329

ANDRZEJ KARALUS,
PRZEMYSŁAW PARSZUTOWICZ

KONCEPCJA „MYŚLENIA MITYCZNEGO” ERNSTA CASSIRERA

Niniejsza publikacja stanowi drugi tom najważniejszej rozprawy Ernsta Cassirera *Filozofia form symbolicznych*. Klasyczna wersja tego dzieła, wydana za życia jego autora, obejmuje trzy tomy: tom pierwszy, poświęcony *Fenomenologii formy językowej*, ujrzał światło dzienne w roku 1923 (wersja polskojęzyczna w roku 2018); tom drugi (tutaj po raz pierwszy w przekładzie polskim) wydany został w roku 1925 i jest poświęcony *Myśleniu mitycznemu*; tom trzeci – *Fenomenologia poznania* – ukazał się w roku 1929. Od roku 1995, w wyniku publikacji bogatej i często zaskakującej, gdy idzie o zawartość, spuścizny rękopiśmienniczej Cassirera, jego *opus magnum* funkcjonuje jako czterotomowe – tom czwarty, zatytułowany *Metafizyka form symbolicznych*¹, zawiera treści, które nie znalazły się w trzecim tomie bądź zostały przygotowane na potrzeby tomu czwartego, który za życia autora się nie ukazał.

Filozofia form symbolicznych stanowi oryginalną aplikację kantowskiej metody transcendentalnej (a właściwie jej neokantowskiej modyfikacji). O ile Kant poszukiwał apriorycznych warunków możliwości wszelkiego doświadczenia, przy czym w teorii poznania koncentrował się przede wszystkim na matematycznym przyrodoznawstwie, które uważał za szczytowe osiągnięcie ludzkiego ducha, o tyle Cassirer rozszerzył obszar badań na kulturę jako taką. Krytyka rozumu zamienia się w krytykę kultury, zaś głównym pojęciem nie jest już – jak u Kanta – rozum, lecz ogólnie pojęta

¹ E. Cassirer, *Philosophie der symbolischen Formen*, t. 4: *Zur Metaphysik der symbolischen Formen*, w: tenże, *Nachgelassene Manuskripte und Texte*, t. 1, Hamburg 1995.

świadomość, rozumiana jako specyficzna funkcja poznawczo-syntetyzująca, posiadająca różne modalności. Świat ludzkiego ducha rozpada się u Cassirera na szereg sfer, takich jak język, poznanie naukowe, mit, religia czy sztuka, w których manifestuje się kulturotwórcza aktywność człowieka jako twórcy symboli, *animal symbolicum*. Zadaniem, jakie przed sobą postawił Cassirer, było wyprowadzenie czy też „dedukcja” podstawowych funkcji świadomości, które warunkują wewnętrzną organizację, jak i możliwość „rozumienia” poszczególnych sfer kultury. Prototypem i modelem sposobu symbolicznej reprezentacji rzeczywistości był dla Cassirera język i zapewne dlatego poświęcił mu (na pierwszy rzut oka dość zaskakująco) pierwszy tom swojego ambitnego projektu. Przyjęta z inspiracji Humboldtowskich klasyfikacja stadiów rozwoju języka – etapu mimicznego, analogicznego i symbolicznego w sensie właściwym² – znajduje swoje izomorficzne odzworowanie w kluczowym podziale porządkującym filozofię form symbolicznych Cassirera, a mianowicie w rozróżnieniu funkcji wyrażania (funkcja ekspresywna), przedstawiania i czystego znaczenia. Najczystsze formy symboliczne – mit, język, poznanie naukowe³ – zdominowane są przez trzy wspomniane wyżej funkcje i to im poświęcone są poszczególne tomy głównego dzieła Cassirera. Realizacja projektu „fenomenologii kultury” *resp.* „morfologii kultury” rozpoczęła się właściwie już od pierwszego systematycznego dzieła Cassirera zatytułowanego *Substancja i funkcja* (1910)⁴

² Etap mimiczny: nieostrość rozróżnienia między słowem a rzeczą, między fonemem i znaczeniem; etap analogiczny: gest bądź dźwięk zaczyna być odróżniany od niesionego znaczenia (przedmiotu); etap symboliczny: ostateczne zatarcie się podobieństwa między słowem i rzeczą (znak „czysty” ani nie wyraża, ani nie przedstawia rzeczywistości, lecz „istnieje” czysto abstrakcyjnie jako sposób przyporządkowania i „znaczy” jedynie w szerszym systemie odniesień i stosunków do innych znaków w obrębie danego systemu, np. w fizyce lub matematyce). Więcej na ten temat w: E. Cassirer, *Filozofia form symbolicznych*, t. 1: *Język*, przeł. P. Parszutowicz, Kęty 2018, s. 167 i nast.

³ Szczegółowe omówienie systemu form symbolicznych, informacje na temat samego Cassirera, struktury tego dzieła, jego treści, metody i miejsca filozofii form symbolicznych na mapie myśli dwudziestowiecznej można znaleźć w obszernym wprowadzeniu do polskiego wydania pierwszego tomu *Filozofii form symbolicznych* autorstwa Ralfa Beckera (*Ernst Cassirer i ugruntowanie filozofii kultury jako filozofii form symbolicznych*). Zob. też np. P. Parszutowicz, *Fenomenologia form symbolicznych*, Warszawa 2013.

⁴ E. Cassirer, *Substancja i funkcja. Badania nad podstawowymi problemami krytyki poznania* (*Substanzbegriff und Funktionsbegriff. Untersuchungen über die Grundfragen der Erkenntniskritik*), przeł. P. Parszutowicz, Kęty 2008.

i przebiegała konsekwentnie aż po jego ostatnią pracę, *Mit państwa*⁵. W *Substancji i funkcji*, dziele zdominowanym jeszcze przez dość wąsko skrojone zainteresowania szkoły marburskiej (przede wszystkim Cohena i Natorpa) i zorientowanej głównie na poszukiwanie warunków możliwości nauk ścisłych, Cassirer zajmował się formą pojęć tychże nauk. Dwanaście lat później podejmuje próbę określenia formy pojęć w myśleniu mitycznym⁶.

Myślenie mityczne reprezentuje w formie najczystszej funkcję wyrażania (*Ausdrucksfunktion*)⁷, której najogólniejszą właściwością jest brak ścisłego rozgraniczenia kategoryjnego, niemożność odróżnienia obrazu rzeczy od samej rzeczy oraz silne nacechowanie emocjonalne⁸. Szczególna modalność myślenia mitycznego przejawia się w specyfice konstruowania jego „przedmiotów doświadczenia”. Cassirerowska interpretacja „myślenia mitycznego” nie koncentruje się na badaniu treści wyobraźni mitycznej czy jej konkretnych przejawów (tutaj opiera się na ustaleniach etnologii, etnografii, językoznawstwa, filologii klasycznej, mitoznawstwa porównawczego czy też religioznawstwa), lecz na formie myśli jako sposobie ukierunkowania konceptualizacji rzeczy w istocie. Wbrew obiegowym poglądom pokutującym częściowo do dzisiaj, upatrującym w micie przejaw nierozumu (wcielenia nieracjonalności) czy też raczej przed-rozumu (traktowanie go jako iluzji, produktu umysłu infantylnego, nieodróżniającego sfery przedmiotowej od sfery myśli i afektów) i tym samym delegującym mit i myślenie mityczne do kręgu prymitywnych wyobrażeń i przesądów, Cassirer jest zdania, że mit posiada autonomiczną zdolność formotwórczą, „kierunek obiektywizacji”. Efekt tej aktywności jest niezbieżny z logiczną formą dojrzałych określeń naukowych, reprezentuje jednak swoistą „syntezę wielości”, zawierającą w sobie połączenie

⁵ E. Cassirer, *Mit państwa (The Myth of the State)*, przeł. A. Staniewska, Warszawa 2006.

⁶ Tenże, *Die Begriffsform im mythischen Denken*, Berlin–Lipsk 1922.

⁷ Funkcja przedstawienia charakteryzuje w stopniu „najczystszy” język, natomiast funkcja czystego myślenia charakteryzuje nowożytne poznanie naukowe (w formie najdoskonalszej znajdowane w matematyce i fizyce teoretycznej).

⁸ Fundamentalny dla mitu sposób ukierunkowanego doświadczenia rzeczywistości, nadający rzeczywistości swoiste emocjonalne nacechowanie, Cassirer nazwał później „postrzeganiem ekspresji” (*Ausdruckswahrnehmung*, termin przejęty z *Gestaltpsychologie*), przez co należy rozumieć percepcję naznaczoną wieloznacznością oraz nieusuwalnym komponentem emocjonalnym, poprzedzającym postrzeganie rzeczy (*Dingwahrnehmung*, które stanowi już objaw myślenia teoretycznego), jak i późniejsze ujęcia myślowo-językowe.

i wzajemne przyporządkowanie elementów zmysłowych”⁹. Inaczej rzecz ujmując, świadomość mityczną charakteryzuje określona zasada łączenia i „uszeregowania” przedstawień oraz kształtowania wyobrażeń mitycznych. Tutaj także mamy do czynienia z rodzajem „kategorii” lub – jak nazywa je Cassirer – z f o r m a m i j a k o ś c i o w y m i, takimi jak przedmiot, formy naoczności (czas, przestrzeń, liczba) oraz formy życia. W micie znajdują one własną modalność, która jest odzwierciedleniem specyfiki mityczno-magicznej „pracy ducha”¹⁰.

Cassirer wyróżnia trzy obszary badań i zarazem przejawów myślenia mitycznego – formę przedmiotową, formy naoczności (czas, przestrzeń, liczba) oraz formę życia, co znajduje odzwierciedlenie w strukturze książki i tytułach rozdziałów. Warto podkreślić, że dla Cassirera myślenie mityczne przenika jedno podstawowe kategoriale rozróżnienie, które odciska się we wszystkich jego partykularnych formach: podział na to, co święte i świeckie, na *sacrum* i *profanum*¹¹. Specyficzne rozłożenie „akcentu” sakralnego charakteryzuje każdą kulturę (każdą z nich też nieco inaczej) i przenika zasadniczo wszystkie formy myślenia. Cassirer proponuje w tym miejscu własną interpretację zagadnienia *mana* jak i jego językowych wariantów (*wakanda*, *orenda* czy *manitou*): nie jest to ani pojęcie substancjalne (*mana* jako siła magiczna), ani dynamistyczne (*mana* jako moc sprawcza), lecz jest to najogólniej określenie „niezwykłości” i „niesamowitości” danej rzeczy, osoby, miejsca, chwili czy wydarzenia, które jest przejawem funkcjonowania mitycznej „sakralizacji” rzeczywistości. Wyróżnikami formy przedmiotu mitycznego i form naoczności jest m.in. odwracalny stosunek części do całości (całość określa charakter części, część może odzwierciedlać całość), przyczynowość oparta na podobieństwie kształtów czy zbieżności w czasie

⁹ E. Cassirer, *Die Begriffsform im mythischen Denken*, wyd. cyt., s. 7.

¹⁰ „Właściwy *fundamentum divisionis* ostatecznie nie znajduje się w rzeczach, lecz w duchu: świat ma dla nas postać, którą nadał mu duch” (tamże, s. 53).

¹¹ Cassirer nawiązuje w tym miejscu do ustaleń Rudolfa Otto, który doświadczenie świętości definiował jako budzące grozę i przerażenie spotkanie z pozaracjonalnym *numinosum*, spektakl *mysterium tremendum* i *mysterium fascinans*. Traumatyczne doświadczenie świętości jest właściwe poznaniu religijnemu i jako takie jest niewysławialne i niewyraźalne wprost. Por. R. Otto, *Świętość: elementy irracjonalne w pojęciu bóstwa i ich stosunek do elementów racjonalnych*, przeł. B. Kupis, Warszawa 1968.

i przestrzeni¹², substancjalne rozumienie sprawczości oraz siły (np. utożsamianie choroby z działalnością złych duchów bądź demonów), czy jakościowe (anizotropowe) pojęcie przestrzeni, pochodna fundamentalnego rozróżnienia na światło i ciemność lub noc i dzień, gdzie każdy kierunek przestrzenny bądź miejsce posiadają charakterystyczny dla siebie „odcień” emocjonalny (przenoszenie różnic fizjologiczno-zmysłowych czy też konkretno-cielesnych i „orientowanie” podług nich całości świata). Czas także posiada własny rytm i tętno – dla świadomości mitycznej żywe jest poczucie jego cykliczności, stąd dzieli go na fazy i wyróżnione okresy, które wiążą się np. z istotnymi wydarzeniami natury zbiorowej albo odsyłają do kolejności następowania pór roku. Również liczby posiadają swą „indywidualną fizjonomię” i magiczną moc¹³.

W przypadku „form życia” Cassirer rekonstruuje kolejne metamorfozy mitycznego „poczucia siebie”, prowadzące do wyłonienia się pojęcia „duszy” i „bytu osobowego”. Podobnie jak w przypadku form naoczności, mityczną formę życia i poczucie „Ja” charakteryzuje płynne (nieostre) odróżnienie kategoryjne między „wnętrzem” i „zewnątrzem”, manifestujące się w najbardziej archaicznej formie w poczuciu symbiotycznego zjednoczenia z bytem, gdzie człowiek jest jeszcze niezdolny do odróżnienia siebie oraz własnego pragnienia od rzeczywistości (utożsamia „pragnienie” z ingerencją w rzeczywistość, którą chce sterować oraz nagiąć do własnej woli). Stopniowo ta pierwotna fantazja wszechmocy i wszechsprawczości ustępuje specyficznym dla myślenia mitycznego formom cząstkowych identyfikacji totemicznych, deifikacji sił natury, obdarzaniu elementów świata przyrody magiczną mocą (ekspresja chwilowego napięcia i rozluźnienia świadomości, owocująca specyficzną projekcją antropomorfizującą). W pewnym momencie dochodzi do „kryzysu religijnego” i wykształcenia się idei bogów osobowych, którzy stanowią dla podmiotu eksterioryzowaną formę samopoznania, pozwalającą zrozumieć jego własne działania oraz sprawczość. Dopiero na gruncie

¹² Charakterystycznym przykładem takiej zamiany zbieżności w czasie i przestrzeni na relację przyczynową jest dla Cassirera np. fakt, że dla myślenia mitycznego jaskółka naprawdę „czyni” czy też „sprowadza” wiosnę.

¹³ Na przykład: specjalna rola przypisywana liczbie cztery bierze się z uprzywilejowania czterech głównych kierunków (wschód, zachód, północ, południe) i wyraża pierwotną intuicję kosmicznego „poczwórznego” uporządkowania (*Gliederung*) świata; podobnie, magiczną moc i aurę doskonałości ma liczba pięć (jeśli dodamy do czterech kierunków środek) oraz siedem (kiedy uzupełnimy cztery kierunki i środek o górę i dół), itd.

idei boga człowiek rozpoznaje siebie jako podmiot wolicjonalny i ustanawia granicę między własną jaźnią i światem zewnętrznym¹⁴.

Rozwijająca się w obrębie myślenia mitycznego relacja człowiek – bóg wypycha je na poziom świadomości religijnej¹⁵, której najbardziej specyficzną formą nie jest kontemplacja czy ogląd, lecz bezpośrednio przejawiane zachowanie: rytuał i kult. Są one dla Cassirera formami obiektywizacji fundamentalnego uczucia mityczno-religijnego, w których człowiek wykształca własną duchową „substancję”, czyli wewnętrzność, sferę idealną. Doniosłą rolę pełni analizowana przez Cassirera ofiara i samowymuszona asceza. Opóźnienie natychmiastowej zmysłowej gratyfikacji, pierwotnie mające magicznie zwiększyć „moc” jednostki, staje się środkiem wiodącym do krystalizacji *ego*. Wyodrębnienie przedmiotu ofiary i ewolucja jej funkcji pozwala wykształcić się aspektowi duchowemu, uniwersalno-idealnemu: np. modlitwa staje się z aktu podporządkowania bogów naszej woli sposobem uwolnienia się od zmysłowej teraźniejszości i nakierowania się „na dobro obiektywne, które zrównane zostaje z wolą bóstwa”. Tym, co odróżnia świadomość religijną od czysto mitycznej, jest przejście od mimetycznego etapu świadomości językowej do stadium przedstawiającego, gdzie znak i symbol są traktowane jako znaki właśnie, jako zmysłowe reprezentacje transcendentu. Jak pisze Cassirer,

religia, posługując się zmysłowymi obrazami i znakami, wie równocześnie, czym one są – środkami ekspresji, które, objawiając określony sens, z konieczności równocześnie pozostają w tyle, ‘wskazują’ na ten sens, nigdy go jednak w pełni nie obejmują i nie wyczerpują¹⁶.

Cechująca świadomość mityczną (w sensie szerszym) dialektyka, napięcie między zmysłowym obrazem a wyłaniającym się stopniowo znaczeniem

¹⁴ Tęsknota za ponownym ekstazytnym scaleniem się w jedno z przyrodą, pokusa „zalnurzenia się” w strumieniu nieodróżnicowanego procesu życiowego i anihilowania „poczucia Ja” (*Selbstgeföhl*) manifestuje się najczytelniej w orgiastycznym kulcie Dionizosa-Zagreusa.

¹⁵ U Cassirera można wyróżnić dwa sensory pojęcia „świadomości mitycznej”. W znaczeniu szerszym obejmuje całość form charakterystycznych dla myślenia konkretno-magicznego (czyli mit i religię), w znaczeniu węższym jest odróżniona od świadomości religijnej, którą cechuje większa świadomość nieuchronnej „znakowości” poznania.

¹⁶ E. Cassirer, *Filozofia form symbolicznych*, t. 2: *Myślenie mityczne*, przeł. A. Karalus i P. Parszutowicz, wyd. niniejsze, s. 303.